

УДК 908:372.48:019.911(477.74)

Галина Левченко**ПЕРІОДИЧНА ПРЕСА ЯК ОСЕРЕДОК КОЗАКОЗНАВЧИХ
СТУДІЙ У ХІХ ст. (на прикладі газети «Одесский вестник»)**

У статті проаналізовано матеріали газети «Одесский вестник» (1827–1894), які дають можливість дослідження козакознавчої тематики. Також вказані автори публікацій та їх роль у популяризації козакознавчих студій серед читачів періодичного видання.

Ключові слова: «Одесский вестник», південь України, козацтво, публікації, автори.

З приєднанням Південної України до складу Російської імперії завдяки сприятливій політиці влади прискорився процес заселення та господарчого освоєння. В регіоні відбулись кардинальні зміни не лише в політичному, соціально-економічному, але й культурному розвитку. У першій половині ХІХ ст. провідним центром півдня України стала Одеса, яка поступово перетворилась у справжню столицю південного регіону.

У 20-ті рр. ХІХ ст. саме в Одесі були здійснені перші спроби зародження місцевої преси. Згодом вони привели до виходу газети «Одесский вестник» (далі – ОВ), яка протягом багатьох років, до появи губернських відомостей, залишалась єдиною газетою на півдні України. Вже в перші роки свого існування газета завоювала популярність серед дописувачів і стала одним із центрів історико-краєзнавчих досліджень. Оригінальність цього видання та його унікальність відзначали вже його сучасники, наголошуючи на тому, що газета мала велику заслугу як популяризатора історичних досліджень, у тому числі з питань україністики. Саме унікальність ОВ, чинники, які вплинули на концепцію газети та факти, що стверджують про її самобутність і викликали появу даної розвідки.

В історіографії дослідження козакознавчих студій в періодичній пресі ХІХ ст., на прикладі газети ОВ, ще не простежувалися.

Одним із аспектів краєзнавчих досліджень, які з'являлися на шпальтах ОВ, були козакознавчі студії. Серед істориків ХІХ ст. мало хто працював виключно в царині досліджень з козакознавства, але деякі з них досліджували цю тематику. Одеські історики ХІХ ст. не були виключенням. Час від часу вони звертались до історії козацтва, акцентуючи увагу на південноукраїнських сторінках його історії (Нова Січ, задунайське козацтво, нащадки козаків на півдні тощо). Редакція газети намагалась знайомити своїх читачів із цікавим матеріалом і публікувала статті, які могли б викликати інтерес. Вміщений матеріал із козакознавства на сторінках ОВ можна поділити за такими

напрямами досліджень: археографічні, історичні, етнографічні, бібліографічні, рецензії, некрологи.

Одним із перших хто здійснив археографічну публікацію про козаків на шпальтах ОВ став А. Скальковський (1808–1898), який був одним із тих хто стояв у витоків зародження газетної справи в Одесі та протягом всього свого життя співпрацював з однією із найстаріших одеських газет. З кінця 1830-х рр., а особливо після знайдення решток архіву Коша Нової Січі (1839), А. Скальковський звернувся до історії козацтва. Вже 1841 р. у рубриці «Материалы для истории Новороссийского края» він помістив свою першу статтю про відносини запорожців і татар. Історик подав опис з'їзду депутатів від запорожців і татар для розв'язання суперечливих питань (31 травня 1749 р.), вмістивши в кінці публікації два документи, які свідчили про бажання кримських татар жити в мирі і злагоді з запорожцями. Ця конференція, як писав історик, миру на кордоні не принесла¹⁷³.

Відзначенню 50-літнього ювілею заснування Одеси 1844 р. А. Скальковський присвятив публікацію документа з архіву Коша Запорозької Січі. Це – секретний рапорт військового судді П. Головатого до генерал-губернатора Лівобережної України графа П. Румянцева від 30 червня 1765 р. В ньому вперше згадується про побудову турецької фортеці Ені-Дунья (Новий світ) біля Хаджибею. Пізніше цей документ А. Скальковський опублікував у своїй «Истории Новой Сечи или последнего Коша Запорожского», але не вказав точного датування. Внаслідок цього багато дослідників помилково вважали, що ця подія відбулась 1764 р. Лише 1967 р. вийшла стаття С. Борового в якій той довів, що цю подію слід датувати 1765 р. Якби дана публікація була більш відома, то дискусія про датування звістки запорозьких розвідників завершилася б набагато раніше.

Поява «Записок» Одеського товариства історії та старожитностей не поклала край співпраці А. Скальковського з ОВ, оскільки їх томи з'являлися дуже рідко (перший том – 1844 р., другий – 1848–50-і рр.). До того ж наприкінці 1840-х рр. внаслідок особистого конфлікту він почав віддалятися від діяльності славнозвісної наукової установи. Тому чергова публікація А. Скальковського, яка стосувалась українського козацтва, з'явилась на шпальтах газети 1849 р. в рубриці під новою назвою «Материалы для истории Южной России» і була представлена автором як уривок четвертої частини «Истории Новой Сечи или последнего Коша Запорожского». У вступному слові археограф, описуючи Запорозьку Січ, порівнював її з італійськими республіками XIII–XIV ст. На жаль автор не розкрив далі цю

¹⁷³ Скальковський А. Сношения Запорожья с Крымом 1749 г. Материалы для истории Новороссийского края // ОВ. – 1841. – 6, 10 вересня.

оригінальну думку. У даній публікації вміщено п'ять документів, пов'язаних з місією у Нову Січ капітана Владимирського піхотного полку Івана Гаврилова: два листи головних ногайських мурз до кошового, розповідь про перебування у Новій Січі капітана І. Гаврилова, який привіз імператорську грамоту з метою розв'язання конфлікту між запорожцями і ногайцями та витяг із чолобитної війська запорозького до імператриці¹⁷⁴. Таким чином, у досліджуваній період А. Скальковський здійснив шість археографічних публікацій, які торкалися історії Південної України, зокрема історії козацтва і міста Одеси. Слід зазначити, що, на жаль, ці археографічні публікації, вміщені на шпальтах ОВ, характеризуються низьким рівнем наукової підготовки до видання.

Редакція газети широко популяризувала творчість А. Скальковського, розміщуючи в рубриці «Бібліографія» повідомлення про вихід у світ його книг: «Хронологическое обозрение истории Новороссийского края», «Історія Нової Січі», «Наезды гайдамаков на Западную Украину в XVIII в.»¹⁷⁵. У 1885–1886 рр. світ побачило третє видання «Истории Новой Сечи» А. Скальковського. Із точки зору наукової ваги для історичної науки праця була застарілою¹⁷⁶. Саме через це після появи вона зазнала критики на сторінках ОВ в публікації О. Маркевича. У червневій замітці автор зробив загальний огляд другої частини Історії Нової Січі А. Скальковського, зазначивши, що вона залишається цінною доки не надруковані всі матеріали. У наступному критичному огляді, вміщеному в вересні, аналізуючи третю частину твору О. Маркевич вказав на те, що А. Скальковський проігнорував наявну літературу останніх років і тому його праця виглядає не зовсім науково¹⁷⁷.

Сам О. Маркевич (1847–1903) також досить плідно співпрацював з ОВ, публікуючи матеріали різного спрямування, торкаючись історії козацтва. Зокрема, в другій половині XIX ст. стало популярним читання публічних лекцій і після прочитання двох лекцій, присвячених петровській епосі, він оприлюднив їх текст в ОВ¹⁷⁸. Матеріал лекцій висвітлював детально історичні події від виборів гетьмана І. Скоропадського до П. Полуботка і торкався козацької тематики. Дотично історик згадав останнього кошового Задунайської Січі Й. Гладкого в некролозі його нащадка юриста А. Гладкого¹⁷⁹. Крім цієї замітки іншими авторами в газеті ще двічі писалося про кошового

¹⁷⁴ Скальковский А. Посылка на Запорожье императорской грамоты (Материалы для истории южной России) // ОВ. – 1849. – 19, 23, 26 лютого.

¹⁷⁵ ОВ.–1839.–22 березня;1842.–7 лютого;1845.–21 лютого;1846.–31 липня;1886.–12 квітня; 23 червня; 29 вересня.

¹⁷⁶ Хмарський В. М. З історії розвитку археографії на Півдні України: Аполлон Скальковський // Записки історичного факультету. – Вип. 6. – Одеса, 1998. – С. 139.

¹⁷⁷ О. П. Библиография. История новой сечи А. Скальковского // ОВ. – 1886. – 29 вересня.

¹⁷⁸ Маркевич О. Южная Русь при Петре Великом // ОВ. – 1891. – 8, 10, 15 квітня.

¹⁷⁹ Його ж. Некролог А. А. Гладкий // ОВ. – 1885. – 26 листопада.

Й. Гладкого¹⁸⁰. В некролозі про архієпископа Гавриїла Розанова історик М. Мурзакевич (1806–1883) згадав цікавий факт біографії архієпископа про те, що той надав притулок запорожцю Л. Коржеві, а від нього потім записав усні сказання про Запорозьку Січ¹⁸¹. Про 118-ти літнього осавула запорозького розповів в своїй публікації чиновник Д. Карейша¹⁸², а в № 45 за цей же рік редакція газети вмістила висловлену подяку осавула авторові за публікацію.

У 1844 р. під криптонімом «І. И.», невідомий автор із Сімферополя вмістив на шпальтах газети знайдений документ у селі Велика Знамянка – наказ Г. Потьомкіна даний виборному Март'яну про переселення жителів з-під Молдавії (Чорний Ліс) на Лівобережну Україну. Дана публікація має коментар упорядника, в якому зазначено всі вигоди цього переселення, а також відзначена роль Г. Потьомкіна в швидкому розвитку нового поселення¹⁸³.

Одна із перших вагомих публікацій в ОВ присвячена козацтву за обсягом і інформативністю, належала перу редактора газети М. Сокальському (1831–1871). По завершенню математичного факультету Харківського університету, він переїхав до Одеси й 1852 р. почав співробітничати з ОВ. Спочатку М. Сокальський був співробітником газети, помічником редактора, а коли наприкінці 1857 р. О. Тройницький залишив редакторство газети, через від'їзд до Санкт-Петербурга, то звернувся до Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора графа О. Строганова з доповідною запискою про призначення його редактором ОВ¹⁸⁴. Але тоді газету передали Рішельєвському ліцею. Через рік М. Сокальський прийняв газету з рук професорів Рішельєвського ліцею і залишався редактором до самого дня своєї смерті. Він був одним з найталановитіших і працездатних редакторів газети. М. Сокальський розширив співробітництво з видавцями столичних газет і журналів з метою обміну виданнями та вміщенням інформації про них на сторінках ОВ. М. Сокальський створив напрямок газети в дусі часу і потреб краю¹⁸⁵. Стаття М. Сокальського, присвячена козацтву була вміщена у фейлетоні на трьох сторінках. Як зазначив сам автор звернення до питання про козацтво було викликане появою чергової статті відомого історика державника С. Соловйова у № 18 «Русского вестника» за 1859 р. Критикуючи, висловлену ним точку зору щодо українського козацтва, М. Сокальський подає зовсім інший образ цього українського феномену, зазначаючи, що зараз з'явилися нові праці з історії козацтва, називаючи зокрема монографію

¹⁸⁰ ОВ. – 1881. – 24 травня; 1891. – 19 серпня.

¹⁸¹ Архиепископ Гавриил Розанов // ОВ. – 1858. – 16 грудня.

¹⁸² Карейша Д. 118-ти летний Есаул Запорожский // ОВ – 1843. – 10 квітня.

¹⁸³ І. И. Наказ Потёмкина. Село Знамянка // ОВ. – 1844. – 5 січня.

¹⁸⁴ ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 195 (1857). – Спр. 840. – С. 17–18.

¹⁸⁵ Некролог М. П. Сокальського // ОВ. – 1871. – 20 травня.

М. Костомарова «Богдан Хмельницький», до яких доречно було б звернутись С. Соловійову. На противагу думці С. Соловійова автор статті вказав, що в основі українського козацтва лежав живучий елемент, що він був здатним до розвитку і дійсно розвивався. М. Сокальський завершує свою статтю такими словами: «До кращих рис малоросійських козаків (які служать нині в військах) можна віднести почуття поваги їх до особистості своїх товаришів і підлеглих... Зважуючись на критику п. Соловійова,...ми визнаємо факт таким, яким він стався... Для пояснення саме цієї невірності й полягала мета нашої статті»¹⁸⁶. Цінність даної публікації полягала не лише в тому, що автор висловив своє ставлення до українського козацтва, а ще й в тому, що він вказав імена істориків в працях яких читачі газети зможуть віднайти необхідну, для поглиблення своїх знань про українське козацтво, інформацію.

Наступного року в двох номерах газети з'явилася публікація Я. Прокоф'єва, присвячена історії українського козацтва на півдні Росії¹⁸⁷. Автор подає історію козацтва крізь призму політичних подій, які мали місце на українських землях від XII до кінця XVII ст. У висновках простежується теза про значення повстання Б. Хмельницького і про зв'язок козацтва з народом.

Відомий дослідник запорозького краю, етнограф, член-кореспондент Санкт-Петербурзької Академії наук Я. Новицький (1847–1925) на сторінках газети здійснив три публікації 1876 р. та по одній 1878, 1887 і 1888 рр.¹⁸⁸ Чотири з них були присвячені вольностям запорозьким, одна українській обрядовості. До сторіччя падіння Запорозької Січі в статті про придніпровський край автор розповів про мужніх запорожців та зокрема про запорожця Дворянко, що прожив 115 років і навіть розповідав про полковий скарб на о. Хортиці, а завершив свій короткий відмітивши, що «за сто років не стерлись з лица землі і з народної пам'яті добрі згадки про народних витязів південноруської землі». Ця публікація була однією з небагатьох, яка містила науковий апарат. Одна із шести публікацій Я. Новицького – це народний переказ про прийом запорожців при дворі Катерини II. Замітка була надрукована з допомогою транслітерації і в ній автор подав переказ подій, про які, як зазначив, «почув від старих людей».

На шпальтах газети часто вміщувалися публікації авторів, в яких вони описували свої подорожі як по українських землях так і за їх межами. Певний інтерес із козацької історії представляє стаття в двох номерах газети С. Давидовича¹⁸⁹, в якій автор,

¹⁸⁶ Сокальський М. Вопрос о казачестве // ОВ. – 1859. – 29 грудня.

¹⁸⁷ Прокофьев Я. Очерк истории казачества на юге России // ОВ. – 1860. – 19, 21 января.

¹⁸⁸ ОВ. – 1876. – 6 лютого, 11 березня, 17 серпня; 1878. – 7 липня; 1887. – 22–23 червня; 1888. – 21 січня.

¹⁸⁹ Давидович С. Поездка по Днепру (От Киева до Одессы) // ОВ. – 1887. – 14, 28 вересня.

описуючи подорож, розмістив історичні відступи з краєзнавчими і етнографічними матеріалами та цитати із творів Т. Шевченка. Ця публікація знайомила читачів із сторінками української історії – про дніпровські пороги, Запорозьку Січ, відомого кошового отамана І. Сірка, Г. Потьомкіна та подорож Катерини II 1787 р.

Особливо плідним був час на публікації української історичної тематики, коли редактором ОВ був відомий українофіл П. Зелений (1877–1885). П'ята частина публікацій, присвячених козацтву, припадає якраз на час його редакторства. Серед істориків тематику козацтва в ХІХ ст. найбільше розробляв Д. Яворницький. Так співпало, що на сторінках газети вперше пролунало ім'я історика якраз перед проведенням шостого археологічного з'їзду, що відбувся в Одесі (15 серпня – 1 вересня 1884 р.), де він взяв участь. У березні редакція газети повідомила про початок публічних лекцій Д. Яворницького з історії запорозьких козаків в Харківському університеті, а в травні була надрукована замітка про те, що ці лекції пройшли з великим успіхом. У подальшому світ побачили ще десять публікацій, в яких згадувалося ім'я Д. Яворницького. Серед них: «Як зустрічали запорожці Новий рік», «По Запоріжжю», про археологічні знахідки, про копітку працю дослідника тощо, а також бібліографічні замітки про вихід у світ праць Д. Яворницького. Редакція газети друкувала і рецензії на праці історика. Так, 1888 р. дехто Е. р. зробив дуже критичний розбір двохтомної праці Д. Яворницького «Запорожье в остатках старины и преданиях народа»¹⁹⁰.

Здійснив одну публікацію в ОВ відомий український статистик, історик, археолог Л. Падалка (1859–1927). Він провів порівняльний аналіз економічних порядків у Подніпров'ї в часи запорожців та сучасних порядків, відмічаючи, що переважна більшість традиційного ведення господарства збережена¹⁹¹.

У декількох публікаціях є матеріал про різні населені пункти на колишніх землях Війська Запорозького. В них йдеться про заснування, соціально-економічні відносини, землеволодіння та порядки, які базувались на колишніх козацьких традиціях (про село Кардашинка, про побут простого народу в Олешках та інше). Після ліквідації Запорозької Січі, коли запорожці шукали притулку у турок, вони переселились в урочище Олешня, яке отримало свою назву від грецького міста Олешня. Коли ж козакам дозволили повернутись на терени імперії, то тут залишились рибалки і частина молодих біглих козаків. Сюди ж із дозволу царя переселилися греки. Більшу частину населення Олешок, на думку автора, склали малоросіяни і запорожці.

¹⁹⁰ Е. Р. Библиография. Д. И. Эварницкий. Запорожье в остатках старины и преданиях народа. 2 тома. – СПб, 1888 // ОВ. – 1888. – 29 жовтня.

¹⁹¹ Падалка Л. Следы запорожской общины в крестьянском землевладении на Екатеринославском Поднепровьи // ОВ. – 1891. – 12 серпня.

У публікації подано опис весілля, колядок, щедрівок, свята Купала, а також зазначено, що поселяни дуже забобонні, працелюбні і гречні¹⁹².

Цікавим є той факт, що читачі газети реагували на вміщений матеріал. Так, Зеленкевич у своєму повідомленні про село Кардашинку вказав, що хоче доповнити публікацію Кравченка про це село, зазначивши, що заснували село запорожці, головними їх заняттями крім рибальства і скотарства було городництво (виращування капусти), а назва села походить від Кардашин – Хардаш – Кардаш – брат, братство¹⁹³. Ці публікації свідчили про жвавий інтерес читачів до матеріалів на сторінках ОВ.

Після відміни кріпосного права (1861 р.) залишалося не до кінця вирішеним питання про можливості продажу земельних наділів. Для півдня України це питання було актуальним і 1878 р. була надрукована стаття про еволюцію прав малоросійських козаків на спадкові землі, які знаходилися в їх користуванні. Невідомий автор статті зазначив, що в зв'язку із розглядом цього питання виникла необхідність зібрати всю інформацію і через це він звернувся до історії процесу закріплення за козаками прав на володіння спадковими землями від часів Б. Хмельницького й аж до 1832 р., коли був виданий іменний указ, який зберіг всі попередні розпорядження аж до теперішнього часу¹⁹⁴.

Певний інтерес представляють етнографічні публікації (про традиції козаків), а також вміщені легенди, міфи, сказання (про те як пішло на Русі козацтво, народна легенда про Марію Кочубей, міф про мільйонний спадок Полуботка, про Ненаситнецький поріг, про розбійника Гаркушу, про відвідини козаками на чолі з П. Калнишевським Санкт-Петербургу та інше). Ці матеріали були родзинками на сторінках газети і свідчили про те, що редакція здійснювала спроби насичувати сторінки свого друкованого органу цікавим для читачів матеріалом.

Таким чином, здійснивши фронтальний огляд газети ОВ за 67 років існування, можемо стверджувати, що одна з найперших одеських газет була одним із осередків козакознавчих студій на півдні України і популяризатором цікавих сторінок української історії. За період виходу на шпальтах газети було вміщено півсотні публікацій присвячених козацькій тематиці. Редакція газети активно співпрацювала з відомими істориками, вміщуючи на сторінках газети їх публікації, рецензії на праці, бібліографічні матеріали. В газеті публікувалися матеріали про важливі події, пов'язані з історією краю, розглядалася історія, побут, традиції,

¹⁹² Афанасьев. Быт простого народа в Алешках // ОВ. – 1855 – 22 вересня.

¹⁹³ Зеленкевич. О селе Кардашинка // ОВ. – 1854. – 14 вересня; Кравченко. Село Кардашинка // ОВ. – 1854. – 3 серпня.

¹⁹⁴ О праве малороссийских казаков на состоящие в их пользовании потомственных земель // ОВ. – 1878. – 12 травня.

обрядовість козаків, що звичайно свідчило про те, що така інформація представляла інтерес для читачів.

Galyna Levchenko

***The press as the center of Cossack studies in the XIX c.
(an example of newspaper «The Messenger of Odessa»)***

The paper analyzes the material of the newspaper «The Messenger of Odessa» (1827–1894), which provides the opportunity to explore topics of Cossack studies. Also there is identified the authors of publications and their role in promoting of Cossack studies among readers of the newspaper.

Key words: *«The messenger of Odessa», the South of Ukraine, publication, authors.*

Галина Левченко

***Периодическая печать как центр казакведческих изучений XIX в.
(на примере газеты «Одесский вестник»)***

В статье проанализированы материалы газеты «Одесский вестник» (1827–1894), которые дают возможность исследовать казакведческую тематику. Также указаны авторы публикаций и их роль в популяризации казакведческих исследований среди читателей периодического издания.

Ключевые слова: *«Одесский вестник», юг Украины, казачество, публикации, авторы.*

Рецензент: О.Є. Музичко, к.і.н., доцент (Одеський національний університет імені І.І.Мечникова).

УДК 930.2 (929) (092) (093)Сингаревич«18/ 19»

Олександр Музичко

**РОДИНА СИГАРЕВИЧІВ У ПРОЦЕСІ УКРАЇНСЬКОГО
НАЦІЄТВОРЕННЯ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

Метою статті є реконструкція внеску родини Сигаревичів, передусім Дмитра Дмитровича Сигаревича (1868 – 1914), у процес українського націєтворення наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: *Сигаревич, Одеса, український студентський рух.*

Історія міст України недостатньо усвідомлена як історія українського етнічного простору. Більшість авторів наголошують на ледь помітній українській присутності у містах, оперуючи лише даними далеко не бездоганного Всеросійського перепису 1897 р. Показово, що ця теза переважає у працях авторів, що позиціонують себе як антипозитивісти, представники модерних наднаціональних історіографічних течій, схильних до гіперузагальнень. Кропітке занурення у море джерел замінює для них користування інформацією «з других рук», визначених авторитетів. У світлі негативістського підходу малозрозумілим є різкий сплеск українського руху у 1917 – 1920 рр., що змусив рахуватися з українським чинником всі інші національні громади та ледь не призвів до утвердження Української держави. Метафізичні, поза історичні трактування цього явища виглядають непереконливо (на кшталт лише впливу Великої війни чи послаблення тиску, який в багатьох аспектах навіть посилювався).